ARTYŚCI UPAMIĘTNIENIA TREBLINKI

W 100. ROCZNICĘ URODZIN FRANCISZKA DUSZEŃKI

Anna Remiszewska

Treblinka 2025

Opieka merytoryczna: **dr Edward Kopówka**

Zdjęcia artystów zamieszczone na okładce pochodzą ze zbiorów Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku oraz Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.
Franciszek Duszeńko, fot. Witold Węgrzyn, sygn. XVIII. D. Duszeńko, źródło: Archiwum Fotografii Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku
Adam Haupt, fot. NN, sygn. XVIII. H. Haupt, źródło: Archiwum Fotografii Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku
Franciszek Strynkiewicz, Akta osobowe, sygn. KD 144, s. 169, źródło: Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie

Opracowanie graficzne, skład i łamanie: **Artur Karpiński**

Projekt okładki: **Katarzyna Kaczorowska**

Korekta tekstu: **Katarzyna Karpińska, Monika Konopka, Monika Samuel**

Zdjęcia: **Rafał Benedykciuk, Bożena Domalewska, Katarzyna Kaczorowska, Piotr Tołwiński**

ISBN 978-83-972714-7-0

Muzeum Treblinka. Niemiecki nazistowski obóz zagłady i obóz pracy (1941–1944)
Wólka Okrąglik 115, 08-330 Kosów Lacki
tel. +48 25 781 16 58
e-mail: sekretariat@muzeumtreblinka.eu

SPIS TREŚCI:

Wstęp 4
Kalendarium historii obozów Treblinki 6
Upamiętnienie 10
Autorzy upamiętnienia 13
Prace nad upamiętnieniem Treblinki 20
Autorzy o upamiętnieniu 27
Symbolika upamiętnienia 30
Miejsce Pamięci Treblinka 66
Bibliografia 68

WSTĘP

W 2025 r. przypada setna rocznica urodzin Franciszka Duszeńki, cenionego i znanego profesora Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku. Zasłynął on przede wszystkim jako autor projektu pomnika Ofiar Obozu Zagłady Treblinka II. Dzieło to uroczyście odsłonięto w 1964 r. i do dziś uznawane jest za jedno z najbardziej poruszających w Polsce i na świecie. Jubileusz setnych urodzin Franciszka Duszeńki to dobry moment, by ponownie spojrzeć na jego twórczość w kontekście historii, pamięci oraz współczesnego dziedzictwa. W poniższej publikacji chcę przybliżyć również postacie innych artystów, którzy włączyli się w trud upamiętnienia Treblinki. Byli to profesorowie Adam Haupt i Franciszek Strynkiewicz. Dzieło stworzone przez tych trzech artystów ma głęboki, metaforyczny charakter, a jego symbolika jest ponadczasowa. Wykreowana przez nich przestrzeń pamięci skłania odbiorcę do refleksji, a kamienne pola budują atmosferę skupienia i kontemplacji. Upamiętnienie zostało zaprojektowane bez patosu – w prostych, surowych formach. Dlatego właśnie pomnik w Treblince uznawany jest przez

ekspertów za jedno z najwybitniejszych dzieł poświęconych pamięci Zagłady. Jego symbolika wydaje się czytelna zarówno dla odbiorcy z lat 60. XX wieku, jak i dla współczesnego.

Profesor Duszeńko w swojej pracy artystycznej tworzył monumentalne pomniki, w których łączył surowe bloki kamienne z rzeźbami figuratywnymi. Zrealizował m.in. pomnik Obrońców Wybrzeża na Westerplatte (z Adamem Hauptem i Henrykiem Kitowskim), pomnik Polskich Artylerzystów w Toruniu oraz pomnik Marii Konopnickiej w Gdańsku. Jest także autorem mniejszych form artystycznych, m.in. płaskorzeźby z popiersiem Mikołaja Kopernika na zamku w Malborku czy medalu z okazji „Odsłonięcia Pomnika Polskich Artylerzystów" w Toruniu. W swojej pracy pedagogicznej wykształcił wielu artystów, za co w 1979 r. został wyróżniony Nagrodą Ministra Kultury i Sztuki I stopnia za działalność dydaktyczno-wychowawczą[1].

[1] https://www.zbrojowniasztuki.pl/franciszek-duszenko-2025/patron-roku-2025/franciszek-duszenko,6500 (dostęp: 14.10.2025).

KALENDARIUM HISTORII OBOZÓW TREBLINKI

1941

czerwiec – wrzesień

Powstanie obozu w okolicy żwirowni,
przejętej przez Niemców
przedwojennej kopalni żwiru.

wrzesień – listopad

Budowa właściwego obozu.
15 listopada oficjalne usankcjonowanie
funkcjonowania obozu i podanie tego faktu
do publicznej wiadomości.
Theodor van Eupen mianowany komendantem obozu.

1942

od lipca

Wzrost liczby więźniów żydowskich.

wrzesień – październik

Epidemia tyfusu plamistego.

1943

listopad – grudzień

Kolejna epidemia tyfusu.

1944

23 lipca

Likwidacja żydowskiej części obozu.
Rozstrzelanie w masowej egzekucji
około 550 żydowskich więźniów.

1 sierpnia

Zwolnienie polskich więźniów,
poza grupą kilkunastu osób, które zostały rozstrzelane.

W okresie funkcjonowania Obozu Pracy Treblinka I osadzono w nim około 20 000 Polaków, Żydów i Romów. Szacuje się, że około 10 000 z nich zostało zamordowanych lub zmarło w wyniku chorób i niewolniczej pracy.

1942

wiosna

Podjęcie przez Niemców decyzji o budowie ośrodka zagłady w pobliżu stacji kolejowej we wsi Treblinka.

czerwiec

Ułożenie bocznego toru prowadzącego bezpośrednio do powstającego obozu. Do budowy zostali zmuszeni okoliczni Żydzi i więźniowie obozu pracy.

11 lipca

Zakończenie prac budowlanych w obozie. Pierwszym komendantem został doktor medycyny Irmfried Eberl.

23 lipca

Przybycie pierwszego transportu, byli to Żydzi z warszawskiego getta.

około 6 sierpnia

Henryk Goldszmit (Janusz Korczak) wraz z wychowankami i personelem Domu Sierot został przywieziony z Warszawy i zamordowany w obozie.

sierpień – wrzesień

Reorganizacja obozu, wybudowanie nowych, większych komór gazowych. Komendantem obozu został Franz Stangl, którego głównym zadaniem było usprawnienie procesu uśmiercania w Treblince

1943

luty

Wizytacja obozu przez Heinricha Himmlera,
decyzja o kremacji zwłok, budowa rusztów.

2 sierpnia

Bunt i ucieczka więźniów. Po buncie komendantem obozu został Kurt Franz.

19–23 sierpnia

Ostatnie transporty z Białegostoku.

listopad

Likwidacja obozu i egzekucja ostatnich więźniów.
W celu zatarcia śladów teren zaorano i zasiano łubinem,
utworzono gospodarstwo rolne prowadzone przez ukraińską rodzinę,
która uciekła w połowie lipca 1944 r.

1944–1964

Okres „profanacji i zapomnienia”
w historii obozów Treblinki.

W Obozie Zagłady Treblinka II zamordowano
800 000–900 000 Żydów z Polski
oraz innych krajów europejskich.

UPAMIĘTNIENIE

Po wycofaniu się Niemców z Treblinki tereny poobozowe poddano oględzinom. 15 września 1944 r. jako pierwsza pojawiła się na miejscu Polsko-Sowiecka Komisja do Zbadania Zbrodni Niemieckich. Kolejne komisyjne oględziny tego terenu stwierdzały porozrzucane szczątki ludzkie oraz akty profanacji masowych grobów, dokonywane w celu poszukiwania kosztowności. Szczegółowo o pierwszej wizji lokalnej na terenie obozu zagłady pisał Wasilij Grossman w swoim reportażu „Piekło Treblinki".

15 lipca 1945 r. w mieszkaniu Oskara Strawczyńskiego spotkali się byli więźniowie obozów Treblinki: piętnaścioro więźniów obozu zagłady i trzech więźniów obozu pracy[2]. Główną ideą było upamiętnienie terenów poobozowych, w szczególności obozu zagłady. Dwa lata później, 18 czerwca 1947 r. powstał Komitet Zabezpieczenia Grobów Ofiar w Treblince, którego celem było wstępne zabezpieczenie i ogrodzenie terenu oraz pozyskanie funduszy na dalsze działania[3].

2 lipca 1947 r. Sejm PRL uchwalił ustawę dotyczącą upamiętnienie byłych obozów w Treblince. W tym samym roku Wydział Grobownictwa Wojennego Ministerstwa Odbudowy i Komitet Uczczenia Ofiar Treblinki ogłosiły konkurs na projekt upamiętnienia terenów byłych obozów – zagłady i pracy. Została wybrana koncepcja autorstwa Władysława Niemca

[2] W spotkaniu wzięli udział więźniowie Obozu Zagłady: Jankiel Wiernik, Szymon Goldberg, Sabina (Sonia) Grabińska, Henryk Rajchman, Aaron Czechowicz, Hejnoch Brener, Arie Gidlik, Samuel Rajzman, Abe Kohn, Chaim Ciechanowski, Samuel Willenberg, Lejzer Ciechanowski, Henryk Poswolski, Oskar Strawczyński i Wolf Sznajdman. Obecni byli też więźniowie Obozu Pracy: Mieczysław Chodźko, Zygmunt Rothendler, Stanisław Kohn. Ponadto ze strony Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej: Leon Szeftl, Rachela Auerbach i Janina Bucholc.

[3] M. Rusiniak, *Obóz zagłady Treblinka II w pamięci społecznej (1943–1989)*, Warszawa 2008, s. 34–37.

i Alfonsa Zielonki. Założenie to nie zostało zrealizowane, powody nie są do końca znane[4].

Przez kolejne lata nie podjęto konkretnych działań w celu upamiętnienia terenów poobozowych. W 1955 r. został ogłoszony kolejny konkurs na upamiętnienie Ofiar Treblinki, zorganizowany przez Centralny Zarząd Muzeów i Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce. Wygrał projekt profesorów: Franciszka Duszeńki i Adama Haupta. Początkowo zakładano budowę tylko pomnika-mauzoleum. W 1958 r., po wizycie na terenie byłego obozu zagłady, autorzy koncepcji upamiętnienia postanowili na nowo opracować założenie przestrzenno-pomnikowe obejmujące całość terenu obozu. Ich celem było zabezpieczenie szczątków przed profanacją i stworzenie przestrzeni, która wyrażałaby dramat tego miejsca, smutek oraz pamięć, przy użyciu jak najprostszych środków przekazu[5]. Wykonanie pomnika zlecono Zakładowi Artystyczno-Badawczemu Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie i wtedy do zespołu artystów dołączył profesor Franciszek Strynkiewicz. Teren obozu pracy nie został upamiętniony symbolicznie, ponieważ o jego historii świadczyły zachowane oryginalne pozostałości po infrastrukturze obozowej z okresu okupacji niemieckiej. Uwzględniono jednak miejsce współcześnie nazywane Miejscem Straceń. Prace zostały poprzedzone wykupieniem działek pod upamiętnienie. Teren objął 127,15 ha, w tym lasy, łąki, pola uprawne oraz żwirownię[6].

Lata 60. XX w. były okresem sprzyjającym realizacji projektu upamiętnienia Treblinki ze względu na sytuację polityczną w Europie. W Republice Federalnej Niemiec toczyły się procesy przeciwko oprawcom wojennym. Zbrodnie te chciano uznać za przedawnione. Kraje socjalistyczne (w tym Polska)

---

4 E. Kopówka, *Upamiętnienie obozu zagłady w Treblince. Próba odczytania* [w:] *Treblinka. Ostrzega i przypomina! W 80. rocznicę utworzenia Karnego Obozu Pracy Treblinka I*, red. E. Kopówka, Treblinka 2022, s. 113–115.

5 M. Rusiniak, op.cit., s. 43–45; H. Taborska, *Rozstrzelane kamienie*, „Polityka", 2002, nr 30 (2360), s. 65.

6 E. Kopówka, op.cit., s. 116.

przeciwstawiały się temu. W 1961 r. w Izraelu rozpoczął się głośny proces Adolfa Eichmanna[7], odpowiedzialnego za wymordowanie Żydów w ramach „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej". Ówczesne władze polskie, upamiętniając teren po obozie zagłady, chciały pokazać na nowo zbrodnie nazistowskie oraz postawić przed sądem oprawców odpowiedzialnych za dokonanie ludobójstwa na ziemiach polskich.

Pierwsze uroczystości na terenie Obozu Zagłady Treblinka II odbyły się w kwietniu 1963 r. Związane były z 20. rocznicą wybuchu powstania w getcie warszawskim. 10 maja 1964 r. miało miejsce oficjalne i uroczyste odsłonięcie pomnika określanego jako „Mauzoleum Walki i Męczeństwa w Treblince". Według informacji prasowych z tamtego okresu, w ceremonii wzięło udział około 30 000 osób. Podczas uroczystości odśpiewano hymn Polski i zostały wygłoszone okolicznościowe przemówienia[8]. Wśród zgromadzonych byli obecni więźniowie tego obozu: Jankiel Wiernik[9], Richard Glazar[10], Berl Duszkiewicz[11], Zenon Gołaszewski[12]. Odsłonięcia pomnika dokonał Zenon Kliszko – wicemarszałek Sejmu Polski Rzeczpospolitej Ludowej. Upamiętnienie Treblinki zyskało uznanie wśród uczestników uroczystości, doceniono walory estetyczne dzieła. W tym samym roku również twórcy upamiętnienia Franciszek Duszeńko, Adam Haupt oraz Franciszek Strynkiewicz otrzymali zespołowo Nagrodę Państwową I stopnia w dziedzinie sztuki za projekt pomnika w Treblince.

[7] Adolf Eichmann – niemiecki zbrodniarz wojenny, odpowiedzialny za organizację Zagłady Żydów podczas II wojny światowej.

[8] W tym dniu przemawiali m.in.: Stanisław Turski – przewodniczący komitetu budowy pomnika, którego zadaniem było pozyskanie funduszy na jego realizację, Janusz Wieczorek – przewodniczący Rady Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, Salo Fiszgrund – przedstawiciel społeczności żydowskiej w Polsce.

[9] Jankiel Wiernik – pochodził z Białej Podlaskiej, był cieślą i stolarzem. Do obozu zagłady deportowany z warszawskiego getta w sierpniu 1942 r. Wziął udział w zbrojnym buncie w obozie, podczas którego uciekł. W latach 50. XX w. wykonał model byłego obozu.

[10] Richard Glazar – pochodził z czeskiej Pragi. Deportowany z obozu przejściowego w Terezinie do obozu zagłady w Treblince. Będąc więźniem, pracował w sortowni odzieży i przy kamuflażu obozu. Uciekł podczas buntu 2 sierpnia 1942 r. Po wojnie wyjechał do Pragi.

[11] Berl Duszkiewicz – uciekł z obozu zagłady. Po wojnie wyemigrował do Francji.

[12] Zenon Gołaszewski (Zelman Epsztejn) – trafił do obozu zagłady w transporcie z getta warszawskiego. Jako więzień pracował przy segregacji odzieży, uciekł z obozu, ukrywając się w wagonie. Mieszkał w Polsce.

AUTORZY UPAMIĘTNIENIA

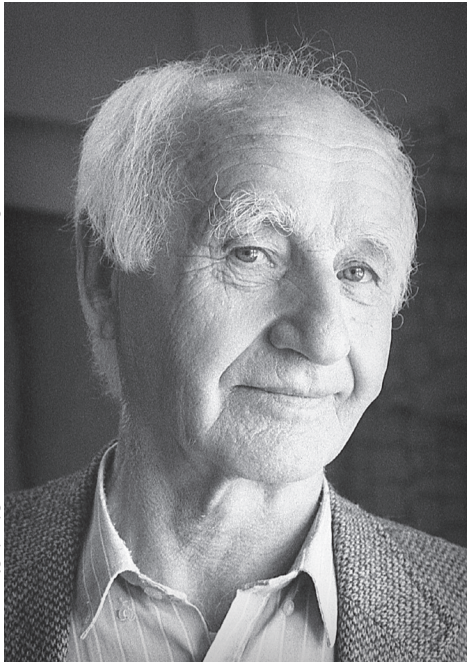

Franciszek Duszeńko
Witold Węgrzyn, sygn. XVIII. D. Duszeńko | **źródło:** Archiwum Fotografii ASP w Gdańsku

Franciszek Duszeńko (1925–2008)

Urodził się 6 kwietnia 1925 r. w Gródku Jagiellońskim niedaleko Lwowa. W latach 1941–1944 studiował w Państwowym Instytucie Sztuk Plastycznych we Lwowie, był uczniem profesora Mariana Wnuka. W lipcu 1943 r. wstąpił w szeregi Armii Krajowej obszaru Lwów, gdzie posługiwał się pseudonimem „Gustaw". Działał w łączności na trasie Gródek Jagielloński – Lwów, zajmował się m.in. przewożeniem radiostacji i materiałów wybuchowych. W drugiej połowie maja 1944 r. aresztowało go Gestapo. Przebywał kolejno w trzech więzieniach: Łąckiego we Lwowie, Montelupich w Krakowie oraz w więzieniu policyjnym we Wrocławiu. W lipcu 1944 r. został wysłany do niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego w Gross-Rosen[13], gdzie pracował w kamieniołomach granitu. Następnie

[13] Konzentrationslager Groß-Rosen (Gross-Rosen) – niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny. Funkcjonował w latach 1940–1945 na terenie III Rzeszy, dziś w pobliżu wsi Rogoźnica. Przez obóz przeszło 125 000 więźniów, z czego 40 000 zmarło.

trafił do niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego Sachsenhausen[14]. Był więźniem o numerze obozowym 86 262, został zwolniony 8 maja 1945 r.[15]

Po wojnie kontynuował studia w pracowni profesora Wnuka w Państwowej Szkole Sztuk Pięknych w Sopocie. W 1952 r. uzyskał dyplom i stopień zawodowy artysty plastyka w dziale rzeźby. W tamtym czasie był zaangażowany w projektowanie pomników i portretów. W 1955 r. wraz z Adamem Hauptem wygrał konkurs na projekt pomnika na terenie Obozu Zagłady Treblinka II. W latach 60. XX w. Franciszek Duszeńko objął funkcję dziekana Wydziału Rzeźby, później został rektorem tej uczelni. W 1964 r. otrzymał zespołową Nagrodę Państwową I stopnia za pomnik Pamięci Ofiar Obozu Zagłady w Treblince. W latach 70. XX w. wykonywał projekty medali, pomników i płaskorzeźb, wtedy też otrzymał stopień profesora nadzwyczajnego. Franciszek Duszeńko za swoją pracę wielokrotnie był odznaczony, m.in. Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Zmarł 11 kwietnia 2008 r., został pochowany na Centralnym Cmentarzu na Srebrzysku w Gdańsku[16].

[14] Konzentrationslager Sachsenhausen – niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny. Funkcjonował w latach 1936–1945. Założony w miejscowości Sachsenhausen, około 30 km na północ od Berlina. Przez KL Sachsenhausen oraz jego filie przeszło ponad 200 000 osób, z czego dziesiątki tysięcy zginęły. Dokładna liczba ofiar jest trudna do ustalenia.

[15] *Franciszek Duszeńko*, red. R. Kaja i in., Gdańsk 2014, s. 16–19; I. Witz, *Plastycy Wybrzeża*, Gdańsk 1969, s. 62.

[16] *Franciszek Duszeńko*, red. R. Kaja i in., Gdańsk 2014, s. 32–57; https://pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_Dusze%C5%84ko (dostęp: 13.10.2025).

Centralny pomnik na terenie byłego obozu zagłady

K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

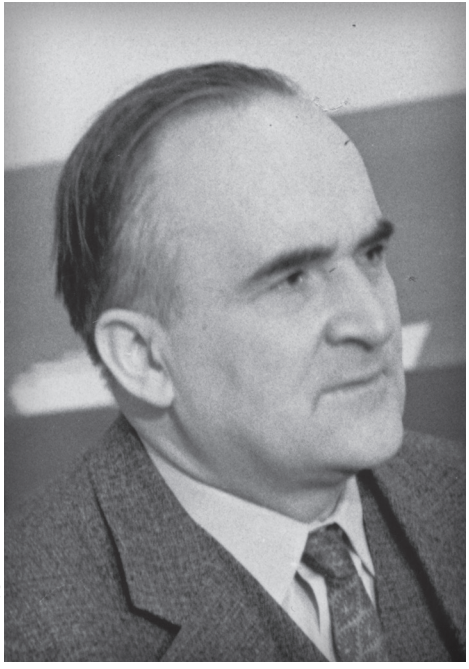

Adam Haupt
NN, sygn. XVIII. H.Haupt | **źródło:** Archiwum Fotografii ASP w Gdańsku

Adam Haupt (1920–2006)

Urodził się 12 października 1920 r. w Krakowie. Przed II wojną światową rozpoczął studia na Wydziale Architektury Politechniki Lwowskiej jako uczeń profesora Kazimierza Bartla. W 1939 r., będąc harcerzem, brał udział w obronie Lwowa przed wojskiem sowieckim. Następnie zaangażował się w działalność Armii Krajowej. Po jej likwidacji wyjechał do Krakowa. Tam podjął studia na Wydziale Malarstwa Akademii Sztuk Pięknych i na Politechnice Krakowskiej, gdzie został asystentem profesora Szyszko-Bohusza w Katedrze Architektury Monumentalnej. Dyplom uzyskał w 1946 r. na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej. Później związał się z Państwową Wyższą Szkołą Sztuk Plastycznych w Gdańsku, pełniąc m.in. funkcję dziekana Wydziału Architektury Wnętrz oraz rektora uczelni. W latach 1976–1979 był profesorem wzornictwa przemysłowego Akademii Sztuk Pięknych w Bagdadzie. Autor projektów pomnikowych, wystaw o charakterze ogólnopolskim i regionalnym oraz

Symboliczne upamiętnienie rusztów, na których Niemcy palili ciała Ofiar
K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

aranżacji wewnętrznych. Za swoją działalności artystyczną i dydaktyczną był wielokrotnie nagradzany, m.in. otrzymał nagrodę Ministra Obrony Narodowej za pomnik Bohaterów Westerplatte (wspólnie z Franciszkiem Duszeńką i Henrykiem Kitowskim). Zmarł w lutym 2006 r. w Sopocie[17].

[17] https://katedrawzornictwa.asp.gda.pl/adam-haupt/ (dostęp: 14.04.2025); I. Witz, *Plastycy Wybrzeża*, Gdańsk 1969, s. 77.

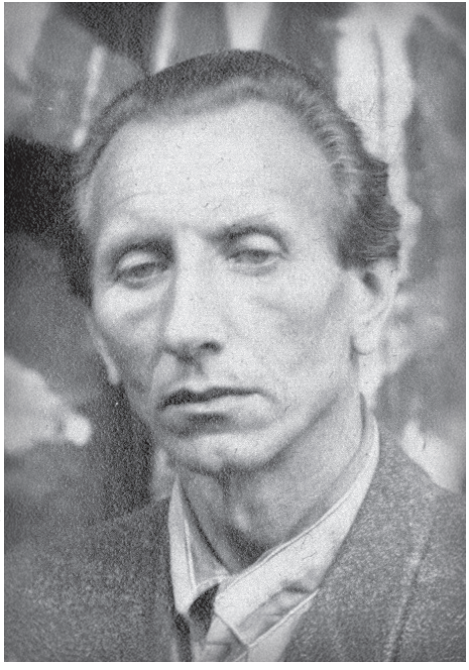

Franciszek Strynkiewicz
źródło: Akta osobowe, sygn. KD 144, s. 169 | **źródło:** Archiwum ASP w Warszawie

Franciszek Strynkiewicz (1893–1996)

Urodził się 15 września 1893 r. w Mogielnicy. Już w dzieciństwie zaczął rzeźbić i wypalał w glinie swoje prace. Od sierpnia 1915 r. przez dwa lata pełnił służbę czynną w Legionach, następnie wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej. W latach 1919–1920 brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W 1927 r. ukończył studia w Szkole Sztuk Pięknych (obecnie Akademii Sztuk Pięknych) w Warszawie jako uczeń Tadeusza Breyera. Na początku II wojny światowej został ranny pod Falenicą i trafił do niemieckiego jenieckiego obozu w Stablack i Królewcu. Po ośmiu miesiącach został zwolniony ze względu na stan zdrowia[18]. Przez wiele lat był związany z warszawską Akademią Sztuk Pięknych jako asystent, profesor i rektor. W latach 1961–1964 uczestniczył w realizacji upamiętnienia Treblinki. Zaprojektował pomnik poświęcony Ofiarom Obozu Pracy Treblinka I.

[18] *Franciszek Strynkiewicz. Stulecie urodzin rzeźbiarza,* red. M. Lewańska, Warszawa 1993, s. 146–160.

Pomnik na Miejscu Straceń
R. Benedykciuk
źródło: Muzeum Treblinka

6 maja 1964 r. otrzymał złotą odznakę „Za zasługi dla województwa warszawskiego" z dopiskiem: „W związku z wybitnym wkładem inicjatywy i ofiarnej pracy we wzniesieniu pomników w byłym obozie masowej zagłady w Treblince"[19]. Zmarł 20 listopada 1996 r. w Ząbkach.

[19] Ibidem, s. 163; https://pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_Strynkiewicz (dostęp: 13.10.2025); https://culture.pl/pl/tworca/franciszek-strynkiewicz (dostęp: 13.10.2025).

PRACE NAD UPAMIĘTNIENIEM TREBLINKI

W zbiorach Biblioteki Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku znajduje się zdygitalizowana i zewidencjonowana spuścizna dorobku artystycznego profesora Franciszka Duszeńki. Wśród zgromadzonych tam materiałów są m.in. rysunki, modele i fotografie pomnika centralnego Ofiar Treblinki, pokazujące prace nad tworzeniem upamiętnienia[20]. Poniżej zostały zaprezentowane tylko niektóre z nich.

[20] https://asp.gda.pl/akademia/projekty/projekty-dofinansowane-z-ministerstwa-kultury/digitalizacja-i-ewidencja-spuscizny-po-artyscie-rzezbiarzu-franciszku-duszence-przechowywanej-w-bibliotece-asp-w-gdansku,449 (dostęp: 13.10.2025).

FOTOGRAFIE

Teren obozu z zarysem pomnika
sygn. I/A/2/00001
źródło: Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

Prace rzeźbiarskie na pomniku centralnym
sygn. I/A/2/00010
źródło: Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

Płaskorzeźba w górnej części pomnika
sygn. I/A/2/00029
źródło: Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

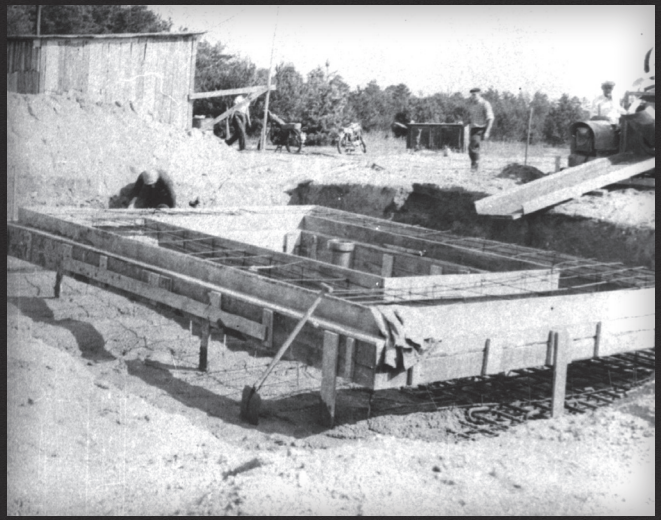

Zalewanie fundamentów pod pomnik centralny
sygn. I/A/2/00034
źródło: Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

Budowa symbolicznej bramy wejściowej do Obozu Zagłady
sygn. I/A/2/00037
źródło: Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

Prace budowlane przy pomniku Ofiar Obozu Zagłady
sygn. I/A/2/00066
źródło: Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

RYSUNKI AUTORSTWA FRANCISZKA DUSZEŃKI

sygn. I/B/1/00014
źródło: Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

sygn. I/B/1/00014a
źródło: Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

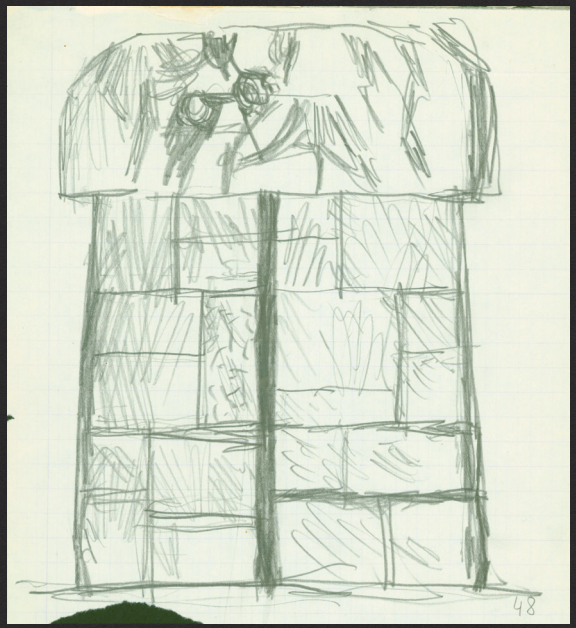

sygn. I/B/1/00048
źródło: Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

Model pomnika centralnego
strona frontowa / strona tylna z płaskorzeźbą menory

M. Kosma Szczerek

źródło: kolekcja Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku

Upamiętnienie Obozu Zagłady Treblinka II
P. Tołwiński
źródło: Muzeum Treblinka

AUTORZY O UPAMIĘTNIENU

Franciszek Duszeńko

„Z perspektywy czasu przekonany jestem [...] że płaskorzeźby pomnika są bardzo ważnym komponentem dramaturgii całego terenu, są jakby pomostem naszej wyobraźni, gdzie ich związek z masowością i umownością znaku – kamienia przykrycia mogił jest najistotniejszym elementem metafizycznej konstrukcji całego terenu Obozu Zagłady”[21].

[21] Cytat pochodzi z listu Franciszka Duszeńki do Ireny Grzesiuk-Olszewskiej z 18 listopada 1980 r.; I. Grzesiuk-Olszewska, *Polska rzeźba pomnikowa w latach 1945–1995*, Warszawa 1995, s. 250.

Adam Haupt

„[...] z wszystkich prac, które zrobiłem w moim życiu, najwyżej cenię sobie projekt Mauzoleum Ofiar Obozu Zagłady w Treblince [...]. Dziwne, ale prace związane z Mauzoleum Ofiar Obozu Zagłady w Treblince wykonałem niezwykle szybko, jakby w jakimś transie. Pomysł gonił pomysł. Czułem przy tym gdzieś w samym środku mego środka coś – jakby igłę busoli, która mną kierowała. Celem moim było nie przekazanie informacji o nieistniejącym obozie, ale wyrażenie jego upiornego sensu”[22].

[22] W. Staroniewicz, *Od dzieciństwa chciałem zostawić po sobie ślady trwałe, żeby czas nie mógł tego tak łatwo ugryźć*, „Kurier Sopocki”, 2003, nr 1/2003, s. 5.

Franciszek Strynkiewicz

„Na grobach i popiołach pomordowanych Niemcy posadzili las. Mieliśmy wśród lasu zrobić mauzoleum i symboliczny cmentarz. Zgromadziliśmy 17 tysięcy głazów przypominających zarazem nagrobki i kikuty ludzkich sylwetek”[23].

[23] I. Grzesiuk-Olszewska, op.cit., s. 250.

SYMBOLIKA UPAMIĘTNIENIA

W 1964 r. Franciszek Duszeńko, Adam Haupt oraz Franciszek Strynkiewicz zostali uhonorowani zespołową Nagrodę Państwową I stopnia w dziedzinie sztuki za projekt pomnika w Treblince. Trzy dekady później, w 1994 r. założenie pomnikowe Treblinki zostało uznane przez the Jewish Museum w Nowym Jorku za jeden z najbardziej poruszających monumentów poświęconych tematyce Holokaustu. Niektórzy krytycy porównują to dzieło do nurtu Land Artu, czyli sztuki łączącej twórczość artystyczną z krajobrazem naturalnym[24]. Artyści w sposób metaforyczny dokonali wizualizacji historycznej infrastruktury obozu zagłady, uwzględniając m.in. bocznicę kolejową, rampę oraz masowe mogiły. Całość została utrzymana w stonowanej kolorystyce szarości i czerni, przy wykorzystaniu surowego materiału, co wywołuje u odbiorcy zadumę i refleksję. W upamiętnieniu przestrzenno-pomnikowym obecne są symbole odwołujące się do kultury judaistycznej oraz tradycji żałobnej. Monumentalne kamienie, lawa bazaltowa oraz otaczająca przyroda podkreślają dramatyczną historię tego miejsca. Każdy element upamiętnienia ma znaczenie historyczne.

[24] K. Radecka, *Upamiętnienie zrealizowane w Treblince* [w:] *Co wiemy o Treblince? Stan badań*, red. E. Kopówka, Siedlce 2013, s. 313.

Betonowa tablica informacyjna przed wjazdem na teren muzeum na trasie Kosów Lacki – Małkinia. Znajduje się przy drodze wybudowanej w latach 1940–1941.

P. Tolwiński

źródło: Muzeum Treblinka

SYMBOLICZNE TABLICE

Przed wejściem na teren upamiętnienia Obozu Zagłady Treblinka II przy brukowej drodze znajduje się siedem tablic wykutych w białym piaskowcu, osadzonych na betonowej podstawie. Pierwsza zawiera plan terenu. Na sześciu kolejnych umieszczona została krótka informacja historyczna w językach: polskim, jidysz, rosyjskim, angielskim, niemieckim i francuskim o treści: NA TYM TERENIE OD LIPCA 1942 R. / DO SIERPNIA 1943 R. ISTNIAŁ HITLEROWSKI / OBÓZ ZAGŁADY W KTÓRYM WYMORDOWANO / PONAD 800.000 ŻYDÓW Z POLSKI / ZWIĄZKU RADZIECKIEGO, JUGOSŁAWII / CZECHOSŁOWACJI, BUŁGARII, AUSTRII / FRANCJI, BELGII, NIEMIEC I GRECJI / DNIA 2 SIERPNIA 1943 R. WIĘŹNIOWIE / PODNIEŚLI ZBROJNY BUNT KRWAWO / STŁUMIONY PRZEZ HITLEROWSKICH OPRAWCÓW / W ODLEGŁOŚCI 2 KM / W KARNYM OBOZIE PRACY HITLEROWCY WYMORDOWALI W LATACH 1941–1944 OKOŁO 10.000 POLAKÓW.

Symboliczne tablice przed wejściem na teren upamiętnienia Obozu Zagłady Treblinka II

K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

SYMBOLICZNA BRAMA

Brama wejściowa na teren byłego obozu zagłady została upamiętniona dwoma betonowymi blokami. Tworzy wrażenie otwartych wrót. Na jednym z bloków umieszczono napis: OBÓZ ZAGŁADY. Autorem tego symbolicznego elementu jest profesor Adam Haupt. Według Tadeusza Kochniarza, konsultanta projektu upamiętnienia, to symboliczne wejście zostało zaprojektowane jako „brama śmierci dla żywych". Jego zadaniem miało być wprowadzenie zwiedzającego w przestań pamięci oraz konfrontacja z dokumentem zbrodni[25]. Motyw bramy stanowi uniwersalny symbol przejścia ze świata doczesnego do życia wiecznego. W tradycji judaizmu pojawia się on często w synagogach oraz na nagrobkach na cmentarzach żydowskich z napisem: „Oto brama Pana, którą wejdą sprawiedliwi" (Ps 118,20)[26]. Po przekroczeniu bramy wchodzi się na brukową drogę, symbolizującą główną wewnętrzną drogę obozową. W okresie funkcjonowania obozu nazywana była przez Niemców Kurt Seidel Straße – od nazwiska najstarszego niemieckiego członka załogi.

[25] E. Kopówka, op.cit., s. 118–119.

[26] M. Krajewska, *Symbolika płaskorzeźb na cmentarzach żydowskich w Polsce*, „Polska Sztuka Ludowa", nr 1–2 (1989), s. 56–57.

Symboliczna brama wejściowa do Obozu Zagłady Treblinka II

K. Kaczorowska

źródło: Muzeum Treblinka

SYMBOLICZNE PODKŁADY KOLEJOWE

Podkłady betonowe układają się w formę bocznicy kolejowej, symbolizującej drogę, którą Ofiary docierały do Obozu Zagłady Treblinka II. Według profesora Haupta symboliczna bocznica powinna wyglądać następująco: „Jeżeli bocznica kolejowa, to nie prawdziwe szyny z drewnianymi podkładami, a proste betonowe geometryczne bele wyznaczające linię torów”[27]. W 80. rocznicę wybuchu powstania w Obozie Zagłady Treblinka II, pomiędzy symbolicznymi torami, zostały zaprezentowane rzeźby Samuela Willenberga[28]. Był on więźniem Obozu Zagłady Treblinka II, który uciekł podczas buntu 2 sierpnia 1943 r. Jego prace przedstawiają sceny z życia obozowego. Są poruszającym obrazem doświadczeń obozowych, a przede wszystkim głosem świadka historii.

Wystawa rzeźb Samuela Willenberga
K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

[27] W. Staroniewicz, op.cit., s. 5. Niestety, oryginalne tory zastąpiono betonowymi.

[28] Samuel Willenberg (1923–2016) – więzień Obozu Zagłady Treblinki II. Trafił do obozu z getta w Opatowie. Uniknął natychmiastowej śmierci w komorach gazowych, podając się za murarza. W obozie przeżył dziesięć miesięcy. Wziął udział w buncie, podczas którego uciekł. Walczył w powstaniu warszawskim. Na emeryturze wykonał rzeźby, które przedstawiały jego przeżycia z Treblinki.

Symboliczne podkłady kolejowe

K. Kaczorowska

źródło: Muzeum Treblinka

SYMBOLICZNA RAMPA KOLEJOWA

Rampa znajduje się w historycznym miejscu. Sprawia wrażenie urwanej, gdyż nie obejmuje całości. Jej powierzchnia została wybrukowana kamieniami. W okresie funkcjonowania obozu przy rampie znajdował się duży barak, w którym magazynowano posortowane rzeczy Ofiar. Od strony rampy i torów barak ten był upodobniony do stacji kolejowej. Widniał na nim napis: „Treblinka – Obermajdan". Miał okienko imitujące kasę biletową, zegar oraz strzałki wskazujące rzekome kierunki przesiadek do Białegostoku i Wołkowyska[29].

[29] S. Różycki, E. Kopówka, N. Zalewska, *Obóz Zagłady Treblinka II. Topografia zbrodni*, Warszawa – Treblinka 2019, s. 16.

Symboliczna rampa kolejowa

K. Kaczorowska

źródło: Muzeum Treblinka

SYMBOLICZNE OGRODZENIE

Granice obozu zagłady wyznaczają dwumetrowe, granitowe głazy ustawione w szeregu. Profesor Haupt tak wyjaśnił powstanie tego symbolicznego elementu: „Jeżeli ogrodzenie – to nie z drutami kolczastymi, ale wielkie granitowe «baby» ustawione jedna przy drugiej”[30]. W dwóch miejsca w pobliżu symbolicznego ogrodzenia znajdą się zapory przeciwczołgowe zwane „jeżami czeskimi”. Są to oryginalne elementy z czasów funkcjonowania obozu. Miały one za zadanie uniemożliwienie ataku na obóz z zewnątrz, a przede wszystkim powstrzymanie więźniów przed ucieczką. Od 2023 r. są eksponowane przed symbolicznym ogrodzeniem.

[30] W. Staroniewicz, op.cit., s. 5.

Głazy wyznaczające granicę obozu

K. Kaczorowska

źródło: Muzeum Treblinka

KAMIENIE Z NAZWAMI PAŃSTW

Po prawej stronie drogi prowadzącej do centralnego pomnika znajduje się jedenaście granitowych głazów różnej wielkości z wykutymi nazwami państw, z których były przywożone Ofiary Obozu Zagłady Treblinka II. Początkowo było ich dziesięć: Belgia, ZSRR, Jugosławia, Francja, Czechosłowacja, Polska, Bułgaria, Niemcy, Austria, Grecja. W 2008 r. ustawiono jedenasty kamień z napisem: „Macedonia”.

Kamienie z nazwami państw, z których przywożono Ofiary do obozu

K. Kaczorowska

źródło: Muzeum Treblinka

„DROGA ŚMIERCI"

Od rampy kolejowej do pomnika prowadzi brukowa droga określana „Drogą Śmierci". Po jej lewej stonie znajduje się betonowy głaz z napisem: „Droga śmierci prowadząca do komór gazowych". Podczas funkcjonowania obozu droga ta była łukowata, miała około 50–60 m długości i 3–4 m szerokości. Z obu stron ogrodzono ją drutem kolczastym. Jej kształt miał „ułatwiać pracę" obsłudze. Na zakręcie wstrzymywano napływ ludzi, gdy komory gazowe były już zapełnione. Niemcy nazywali tę drogę „der Schlauch", natomiast więźniowie określali ją jako „Himmelfahrtsstraße" („Droga Wniebowstąpienia") lub „Himmelweg" („Droga do Nieba")[31].

[31] S. Różycki, op.cit., s. 16.

Symboliczna „Droga Śmierci”
B. Domalewska
źródło: Muzeum Treblinka

POMNIK CENTRALNY

W centralnym miejscu założenia pomnikowo-przestrzennego znajduje się główny pomnik. Przed nim umieszczono granitową płytę, sprawiającą wrażenie jakby została z niego wyjęta, z napisem NIGDY WIĘCEJ w językach: polskim, hebrajskim[32], jidysz, rosyjskim, angielskim, francuskim i niemieckim. Według profesora Duszeńki, autora pomnika, ten symboliczny element stanowi wyraz protestu wobec wydarzeń, które miały tu miejsce. Zdaniem Justyny Gąsowskiej, te dwa słowa NIGDY WIĘCEJ są formą przesłania czy też wołaniem zamordowanych w tym miejscu do żyjących wszystkich krajów[33]. Treść napisu sugeruje, co zwiedzający powinien zachować w pamięci z wizyty w Treblince.

Początkowo zamierzano wykorzystać fragment wiersza Władysława Broniewskiego pt. „Żydom polskim", później pojawił się pomysł na wykucie fragmentu utworu Mieczysława Jastruna pt. „Pogrzeb". Ostatecznie zrealizowano napis: NIGDY WIĘCEJ.

Pomnik centralny składa się z dwóch części: dolnej, trzonowej, osadzonej w ziemi, lekko zwężonej i górnej w formie tzw. czapy. Dolna zbudowana jest z kwadratowo-prostokątnych bloków granitowych. Sposób ich ułożenia przypomina Mur Zachodni, zachowany fragment Świątyni Jerozolimskiej[34]. Stanowi to symboliczne odwołanie do żydowskiej tożsamości zamordowanych. Przez środek biegnie szczelina. Profesor Duszeńko tak opisywał swoje dzieło: „[...] pomnik jako archaiczny w swojej intencji. Składający się z ośmiowarstwowej granitowej

[32] Napis NIGDY WIĘCEJ w języku hebrajskim umieszczono w 2002 r. z inicjatywy Szewacha Weissa, ambasadora Izraela w Warszawie.

[33] J. Gąsowska, *Treblinka 1942–1964. Historia pomników na terenie byłego Karnego Obozu Pracy i byłego Obozu Zagłady*, praca magisterska napisana na kierunku Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, w zakresie „Sztuka polska XX wieku", pod kierunkiem prof. dra hab. Waldemara Baraniewskiego w 2008 r. (kopia w zbiorach Muzeum Treblinka), s. 72.

[34] Mur Zachodni – pozostałość Świątyni Jerozolimskiej zniszczonej przez Rzymian. Jedno z najważniejszych miejsc dla wyznawców judaizmu.

Pomnik centralny, od strony zachodniej – frontowej

K. Kaczorowska

źródło: Muzeum Treblinka

bryły z frontową szczeliną rozdarcia”[35]. Historyk sztuki Irena Grzesiuk-Olszewska trzonową część pomnika zinterpretowała jako: „ołtarz ofiarny w postaci pękniętej bryły o kształcie masywnego prostopadłościanu, zbudowany z grubsza ociosanych wielkich brył granitu”[36]. Natomiast Justyna Gąsowska, analizując pomnik, w ten sposób odniosła się do tej część monumentu: „Rozdarcie pomnikowego muru każe pamiętać o świecie sprzed Zagłady i tym dzisiejszym – świecie «ery po Holocauście». Patrzący na pomnik powinien poczuć to rozdarcie, pęknięcie historii. Powinien także zrozumieć, że tragedia może się powtórzyć i że on również bierze odpowiedzialność za to, aby nie wydarzyło się to nigdy więcej”[37]. Zaś dyrektor muzeum Edward Kopówka zauważa: „Frontowa ściana robi wrażenie pękniętej, rozdartej przez środek. Jest to symbol żałoby w judaizmie”[38].

Górną część pomnika stanowi duża, pozioma „czapa”. Autor o tej formie powiedział: „Sama bryła kojarzona z biologiczną formą «grzyba», jakby wyrastającą z tej ziemi przesiąkniętej krwią męczeńską – jak «wykwit» tej materii [...]”[39]. Na każdej jej stronie znajdują się płaskorzeźby o surowym charakterze cięcia.

[35] A. Zelmańska-Lipnicka, *Nakreślić kształt* [w:] *Franciszek Duszeńko*, red. R. Kaja i in., Gdańsk 2014, s. 11.
[36] I. Grzesiuk-Olszewska, op.cit., s. 116.
[37] J. Gąsowska, op.cit., s. 71.
[38] E. Kopówka, op.cit., s. 123–124.
[39] A. Zelmańska-Lipnicka, op.cit., s. 11.

Płaskorzeźba frontowa

Od strony zachodniej (frontowej) umieszczono relief przedstawiający fragmenty ciał ludzkich oraz dwie dłonie. Te wykute dłonie symbolizują krzyk i wołanie o ratunek narodu żydowskiego. Jedna z nich, poprzez ułożenie palców, wyraźnie nawiązuje do symbolu znanego z nagrobków żydowskich: gestu błogosławiących dłoni kapłana[40]. Według profesora Duszeńki: „Ściana frontalna ukazuje «Męczeństwo»”[41].

Górna część pomnika od strony zachodniej
K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

[40] E. Kopówka, op.cit., s. 124.
[41] A. Zelmańska-Lipnicka, op.cit., s. 11.

Boczne reliefy

Strona południowa i północna pomnikowej „czapy" stanowią kontynuację wizji dramatu Treblinki. Po obu stronach znajdują się podobne płaskorzeźby przedstawiające fragmenty ludzkich szczątków. Autor pomnika nadał im nazwy: „Ściana prawa – «Kobiety i dzieci» [południowa] Ściana lewa – «Walka» [północna]"[42].

Południowa strona pomnika centralnego

K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

Północna strona pomnika centralnego

K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

[42] Ibidem, s. 11. Interpretację poszczególnych części „czapy" należy rozpocząć od strony frontowej, czyli zachodniej.

Symbol menory

Na wschodniej stronie pomnika umieszczony został motyw menory[43]. Jest to symbol judaizmu o bogatym znaczeniu. Według profesora Duszeńki ta ściana oznacza „Przetrwanie”[44].

W 2009 r. Frank van Vree[45] stwierdził, że: „Duszeńce i Hauptowi dzięki jasnej i abstrakcyjnej koncepcji udało się zbliżyć do starych żydowskich tradycji i zintegrować je, by następnie nadać im wyższe znaczenie. Autorzy pomnika rozwinęli tym samym nowy język plastyczny [...]”[46].

Wschodnia strona pomnika centralnego z symbolem menory
K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

[43] Menora – świecznik siedmioramienny. Jest to przedmiot ze Świątyni Jerozolimskiej, symbol najstarszy i najbardziej powszechny w żydowskiej sztuce kultowej, często umieszczany na mozaikach i reliefach synagog. Patrz M. Krajewska, op.cit, s. 48.

[44] A. Zelmańska-Lipnicka, op.cit., s. 11.

[45] Frank van Vree – profesor i dziekan Wydziału Humanistycznego na Universiteit van Amsterdam. Prowadził badania m.in. w dziedzinie historii kultury i nauki.

[46] F. van Vree, *Kamienie Treblinki*, tłum.: Danuta Zasławska i Jacek Friedrich, „Porta Aurea”, 7/8, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu, Gdańsk 2009, s. 450.

SYMBOLICZNY POMNIK RUSZTÓW

W Obozie Zagłady Treblinka II Niemcy palili ciała Ofiar na rusztach wykonanych z szyn kolejowych. Autorzy, tworząc projekt upamiętnienia, zaznaczyli to miejsce poprzez symboliczny pomnik w formie wgłębionego prostokąta wypełnionego czarnym bazaltem. Konstrukcja składa się z betonowej płyty barwionej sadzą angielską[47], pokrytej stopionymi „soplami" bazaltu. Osiemnaście zniczy, ustawionych z trzech stron, ma przypominać o kremacji ludzkich ciał dokonywanej w tym miejscu. Symboliczny pomnik rusztów zaprojektował profesor Adam Haupt. W 2003 r., w wywiadzie z Wandą Staroniewicz, opowiadał o procesie tworzenia pomnika: „Utknąłem przy koncepcji symbolu polowego krematorium. Szkicowałem, robiłem dziesiątki modeli. Czułem, że to musi mieć pamięć piekła. Przyszedł mi z pomocą topiony bazalt"[48]. Irena Grzesiuk-Olszewska dostrzega w dziele: „[...] akcenty rzeźbiarskie tego założenia, symbolizujące stos ofiarny"[49], natomiast Halina Taborska zauważyła, że: „Minęło pół wieku, a zastygła bazaltowa masa wciąż przywołuje obraz zwęglonych resztek ludzkich [...]"[50].

[47] Sadza angielska – czarny, miałki proszek. W sztuce wykorzystywana jest do tworzenia dramatycznych kontrastów. Jest używana także w kryminalistyce do uwidaczniania odcisków palców.
[48] W. Staroniewicz, op.cit., s. 5.
[49] I. Grzesiuk-Olszewska, op.cit., s. 116.
[50] H. Taborska, op.cit., s. 65.

Symboliczne upamiętnienie rusztów, na których Niemcy palili ciała Ofiar

K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

SYMBOLICZNE KAMIENIE

Na trzech betonowych polach o łącznej powierzchni 22 000 m^2 znajduje się 17 000 nieregularnych kamieni różnej wielkości. Pokrywają one masowe mogiły. Ustawione pionowo przypominają macewy[51], czyli nagrobki na żydowskim cmentarzu. Ich liczba nawiązuje do tego, ile osób mogło zostać zamordowanych w ciągu jednego dnia. Profesor Duszeńko po latach wspominał: „Rozstrzeliwaliśmy kamień. Po użyciu prochu strzelniczego kamień się rozpryskiwał, rozrywał się. Ten pobyt na miejscu, ten codzienny kontakt z miejscem i materiałem wytwarzał szczególny rodzaj napięcia”[52]. Według Ireny Grzesiuk-Olszewskiej widok kamieni: „[...] sprawia wrażenie pochodu donikąd, widmowej pielgrzymki setek tysięcy istot ludzkich idących na śmierć”[53].

[51] Macewa – żydowski nagrobek, stela w formie pionowej, kamiennej płyty, często zwieńczonej półkolem.

[52] H. Taborska, op.cit., s. 65.

[53] I. Grzesiuk-Olszewska, op.cit., s. 116.

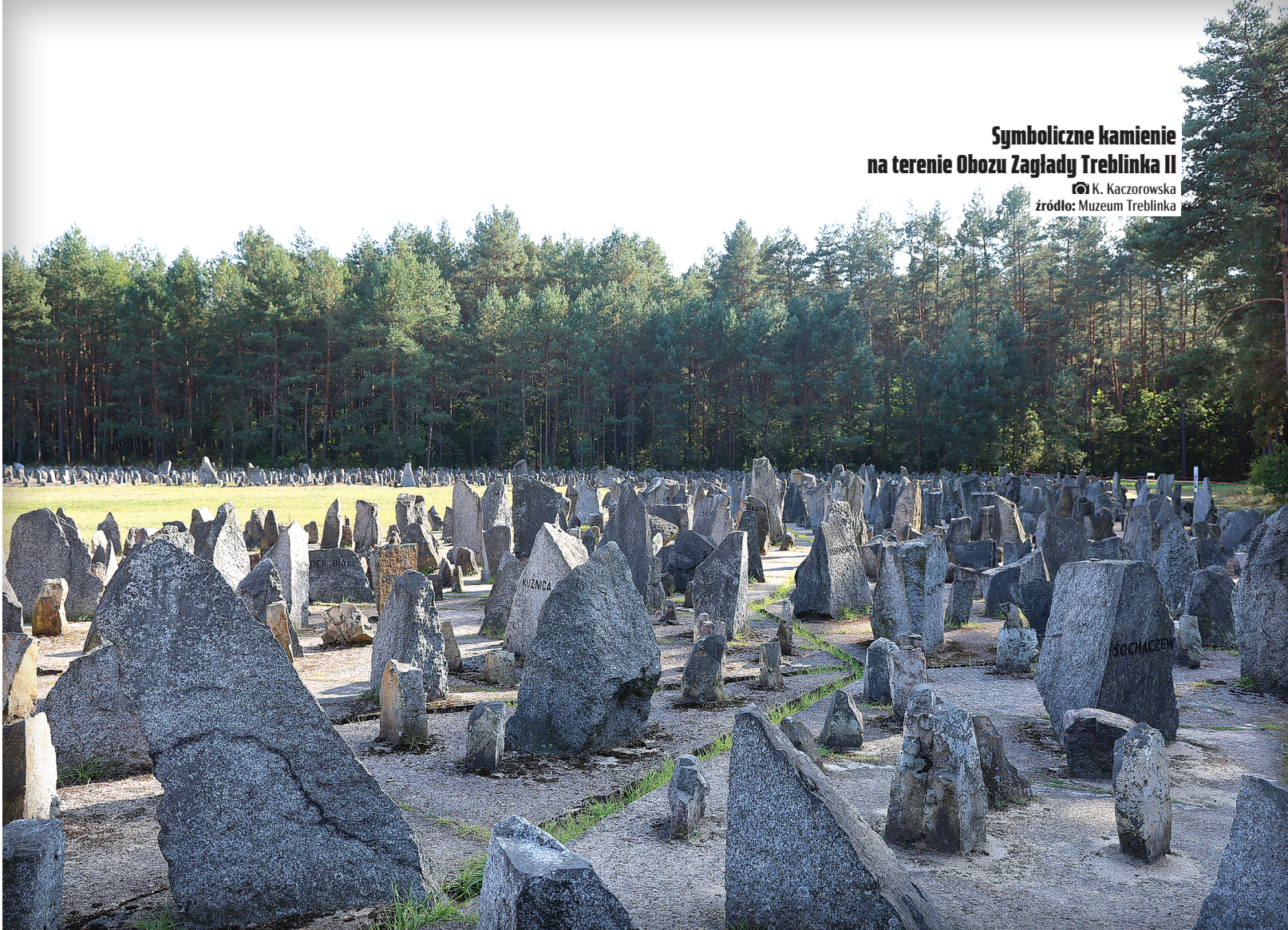

Symboliczne kamienie na terenie Obozu Zagłady Treblinka II

K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

Kamienie z nazwami miejscowości

Większość z 17 000 kamieni jest anonimowa, pozbawiona imiennych inskrypcji. Jedynie na ponad 200[54] granitowych głazach wykuto nazwy miejscowości, z których przywożono Żydów na Zagładę.

Kamień z nazwą miejscowosci, skąd przywieziono Ofiary

K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

[54] Początkowo było wykutych 130 kamieni.

Kamień Janusza Korczaka i Dzieci

Na terenie całego upamiętnienia znajduje się tylko jeden imienny kamień. Poświęcony jest Januszowi Korczakowi (Henrykowi Goldszmitowi) i jego wychowankom. Został wykuty w 1978 r., w setną rocznicę jego urodzin. Korczak był lekarzem, pedagogiem i dyrektorem Domu Sierot. Został zamordowany wraz z dziećmi w Obozie Zagłady Treblinka II na początku sierpnia 1942 r.

Kamień z napisem:
Janusz Korczak (Henryk Goldszmit) i Dzieci
K. Kaczorowska
źródło: Muzeum Treblinka

SYMBOLICZNE DRZEWA

Na środku największej kamiennej mogiły pokrytej betonem posadzono cztery wierzby. Drzewa stały się nie tylko częścią upamiętnienia przestrzeni, lecz także symbolem żałoby i pamięci. Według interpretacji Edwarda Kopówki: „Miały one pokazać, że nawet przyroda płacze nad tym miejscem”[55]. W tradycji polskiej często wierzba utożsamiana jest z żałobą i może dlatego wybrano ten gatunek drzewa.

[55] E. Kopówka, op.cit., s. 132.

Wierzby na terenie upamiętnienia Obozu Zagłady Treblinka II

K. Kaczorowska

źródło: Muzeum Treblinka

**Na terenie Miejsca Straceń znajdują się trzy pomniki,
w tym jeden z nich powstały w ramach upamiętnienia Treblinki w latach 60. XX w.**

POMNIK OFIAR OBOZU PRACY TREBLINKA I

Pomnik wykonany jest z czerwonego piaskowca. Nawiązuje do „ściany śmierci", a cztery pionowe wyżłobienia symbolizują pasiaki więźniarskie lub rykoszety kul. W Obozie Pracy Treblinka I nie było pasiaków i „ściany śmierci". Miejscem egzekucji był las. Zastosowana forma jest artystyczną wizją autora, profesora Franciszka Strynkiewicza. Przed pomnikiem znajduje się płyta z napisem: W HOŁDZIE POMORDOWANYM. Uroczyste odsłonięcie nastąpiło 10 maja 1964 r.

Centralny pomnik upamiętniający Ofiary Obozu Pracy na terenie Miejsca Straceń (1964)

K. Kaczorowska

źródło: Muzeum Treblinka

POMNIK ROMÓW I SINTI

Pomnik kolorystyką i formą nawiązuje do monumentu autorstwa profesora Strynkiewicza i jest artystyczną wizją plamy romskiej krwi, która spłynęła w tę ziemię. Powstał w 2014 r. z inicjatywy Związku Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku. Szacuje się, że w obu obozach Treblinki mogło zginąć około 3 000 osób pochodzenia romskiego.

Pomnik upamiętniający Romów i Sinti na terenie Miejsca Straceń

K. Kaczorowska

źródło: Muzeum Treblinka

POMNIK 49 OFIAR

Pomnik upamiętnia 49 Ofiar Obozu Pracy Treblinka I, których szczątki odnaleziono w listopadzie 2019 r. podczas prac archeologicznych, prowadzonych pod nadzorem prokuratora Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Szczecinie na terenie Miejsca Straceń. Więźniowie ci zostali zamordowani przez Niemców w egzekucjach lub zmarli z wycieńczenia oraz chorób w trakcie pobytu w Obozie Pracy Treblinka I.

Pomnik upamiętniający 49 Ofiar

K. Kaczorowska

źródło: Muzeum Treblinka

MIEJSCE PAMIĘCI TREBLINKA

Obecnie Miejsce Pamięci Treblinka to tereny po byłych niemieckich obozach: Obozie Zagłady Treblinka II (1942–1943) i Obozie Pracy Treblinka I (1941–1944) oraz upamiętnienie Stacji Kolejowej we wsi Treblinka, Żwirownia, Czarna Droga i Miejsce Straceń.

LEGENDA

- Centralny pomnik Ofiar Obozu Zagłady w Treblince
- Symboliczne miejsce kremacji
- Kamienie wyznaczające granice obozu
- Symboliczna brama
- Symboliczny tor
- Rampa
- XXXX Zapory przeciwczołgowe
- Kamienie z nazwami państw
- Masowe mogiły
- Symboliczna wierzba
- Tablice informacyjne
- Las Korczakowski
- Pomnik Ofiar Obozu Pracy w Treblince
- Pomnik upamiętniający zamordowanych Romów i Sinti
- Pomnik 49 Ofiar
- Symboliczne krzyże na masowych mogiłach
- Kopiec
- Krzyż Hani Zaleskiej
- Droga Śmierci
- Oryginalne pozostałości po Obozie Pracy
- Stacje Drogi Krzyżowej
- Nasyp kolejowy
- M Muzeum
- Obiekt wystawienniczo-edukacyjny w budowie
- Bunkier
- Las
- Granice Muzeum
- i Punkt informacyjny
- P Parking, miejsce odpoczynku
- Punkt widokowy

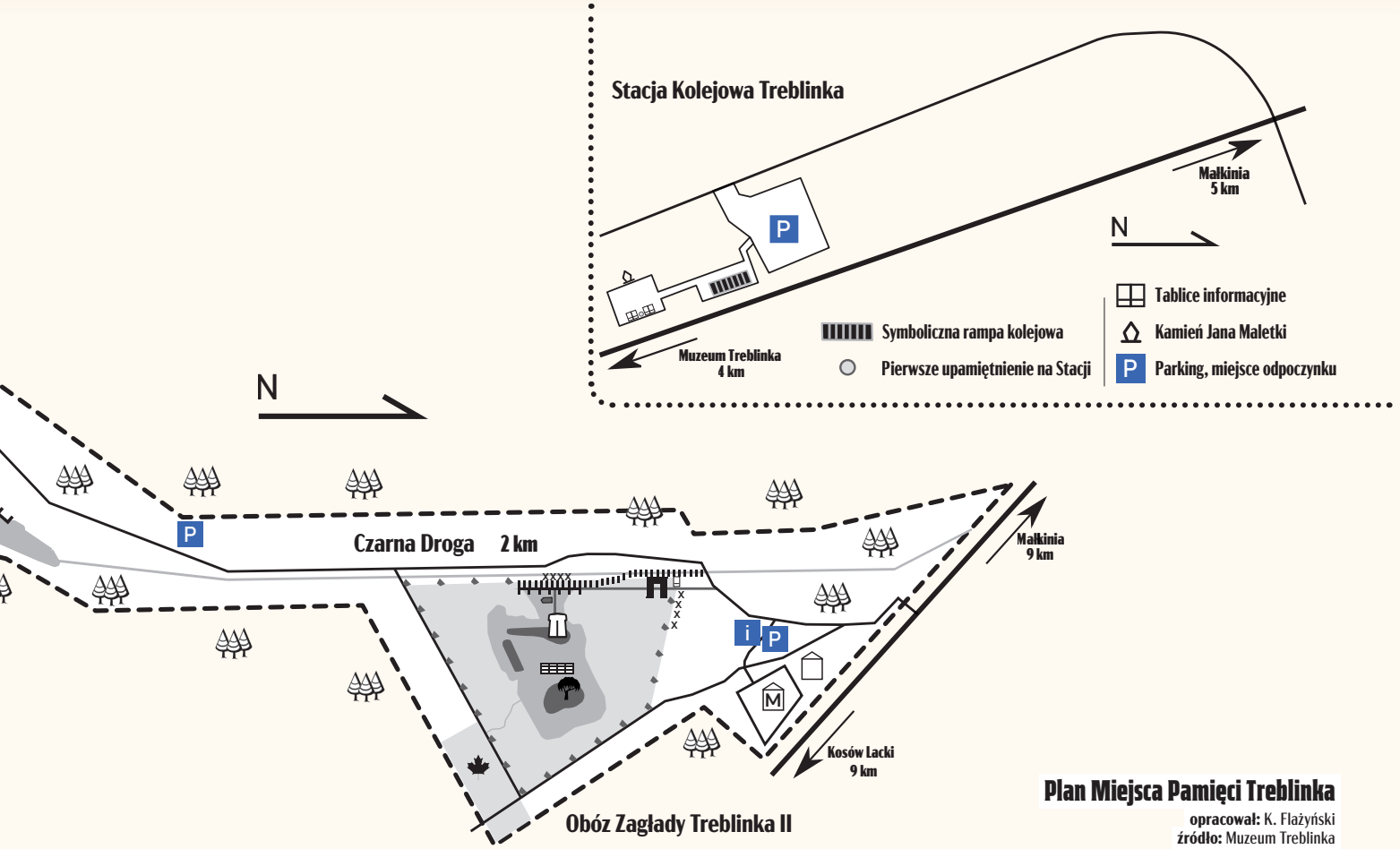

Plan Miejsca Pamięci Treblinka

opracował: K. Flażyński
źródło: Muzeum Treblinka

BIBLIOGRAFIA

Publikacje:

Budde Eva, Hansen Felix, Sokolowski Jonathan, *Treblinka – Treblinka II – das Vernichtungslager = Treblinka II – Obóz Zagłady*, Treblinka – Bielefeld 2022.

Co wiemy o Treblince? Stan badań. Referaty wygłoszone podczas I Konferencji Naukowej w Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince 4–5 października 2011 roku = What do we know about Treblinka? The current state of research. Conference proceedings from the 1st Scientific Conference at the Museum of Fight and Martyrdom in Treblinka October 4–5, 2011, red. Edward Kopówka, Siedlce 2013.

Franciszek Duszeńko, red. Robert Kaja i in., Gdańsk 2014.

Franciszek Strynkiewicz. Stulecie urodzin rzeźbiarza, red. Maria Lewańska, Warszawa 1993.

Gębczyńska-Janowicz Agnieszka, *Polskie założenia pomnikowe – rola architektury w tworzeniu miejsc pamięci od połowy XX wieku*, Warszawa 2010.

Grzesiuk-Olszewska Irena, *Polska rzeźba pomnikowa w latach 1945–1995*, Warszawa 1995.

Kopówka Edward, *Upamiętnienie obozu zagłady w Treblince. Próba odczytania* [w:] *Treblinka – ostrzega i przypomina! W 80. rocznicę utworzenia Karnego Obozu Pracy Treblinka I*, red. Edward Kopówka, Muzeum Treblinka. Niemiecki nazistowski obóz zagłady i obóz pracy (1941–1944), 2022, s. 111–162.

Radecka Katarzyna, *Upamiętnienie zrealizowane w Treblince* [w:] *Co wiemy o Treblince? Stan badań*, red. E. Kopówka, Siedlce 2013, s. 313.

Różycki Sebastian, Michalski Marek, Kopówka Edward, *Obóz Pracy Treblinka I. Metodyka integracji danych wielośródłowych*, Warszawa 2017.

Różycki Sebastian, Kopówka Edward, Zalewska Natalia, *Obóz Zagłady Treblinka II. Topografia zbrodni*, Warszawa – Treblinka 2019.

Rusiniak Martyna, *Obóz zagłady Treblinka II w pamięci społecznej (1943–1989)*, Warszawa 2008.

Treblinka. Historia i Pamięć = Treblinka. History and Memory, red. Edward Kopówka, Siedlce 2015.

Willenberg Samuel, *Bunt w Treblince*, Warszawa 2016.

Witz Ignacy, *Plastycy Wybrzeża*, Gdańsk 1969.

Wóycicka Zofia, *Przerwana żałoba. Polskie spory wokół pamięci nazistowskich obozów koncentracyjnych i zagłady 1944–1950*, Warszawa 2009.

Zelmańska-Lipnicka Anna, *Nakreślić kształt* [w:] *Franciszek Duszeńko*, red. Robert Kaja i in., Gdańsk 2014.

Prasa:

Cmentarze wojenne w Polsce, „Architektura", 1949, nr 3 (17).

Krajewska Monika, *Symbolika płaskorzeźb na cmentarzach żydowskich w Polsce*, „Polska Sztuka Ludowa", 1989, nr 1–2.

Staroniewicz Wanda, *Od dzieciństwa chciałem zostawić po sobie ślady trwałe, żeby czas nie mógł tego tak łatwo ugryźć*, „Kurier Sopocki", 2003, nr 1/2003.

Taborska Halina, *Rozstrzelane kamienie*, „Polityka", nr 30 (2360) z dn. 27.07.2002.

Vree Frank, *Kamienie Treblinki*, tłum. Danuta Zasławska, Jacek Friedrich, „Porta Aurea", 7/8, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2009.

Inne:

Gąsowska Justyna, *Treblinka 1942–1964. Historia pomników na terenie byłego Karnego Obozu Pracy i byłego Obozu Zagłady*, praca magisterska napisana na kierunku Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, w zakresie „Sztuka polska XX wieku", pod kierunkiem prof. dra hab. Waldemara Baraniewskiego w 2008 r. (kopia w zbiorach Muzeum Treblinka).

Pomnik Zagłady Muzeum Treblinka Studium Krajobrazowe, oprac. A. Dymek, M. Świątkowski, Warszawa 2020, s. 11. Opinia o numerze NID – EAKZ/9036/1263/19/ MŚ/AD, przygotowana przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie (kopia w Muzeum Treblinka).

Strony internetowe:

https://pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_Dusze%C5%84ko (dostęp: 13.10.2025).

https://culture.pl/pl/tworca/franciszek-strynkiewicz (dostęp: 13.10.2025).

https://pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_Strynkiewicz (dostęp: 13.10.2025).

https://dzieje.pl/rozmaitosci-historyczne/franciszek-duszenko-przedstawiciel-polskiej-szkoly-sztuki-monumentalnej (dostęp: 14.10.2025).

https://www.zbrojowniasztuki.pl/alma-mater/poczet-rektorow/adam-haupt-1962-1965,718 (dostęp: 14.10.2025).

https://www.zbrojowniasztuki.pl/alma-mater/poczet-rektorow/franciszek-duszenko-1981-1987,525 (dostęp: 14.10.2025).

https://rzezba-oronsko.pl/zmarla-irena-grzesiuk-olszewska/ (dostęp: 25.10.2025).

https://pl.wikipedia.org/wiki/Adam_Haupt (dostęp: 13.10.2025).

https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=19365 (dostęp: 25.10.2025).

PODZIĘKOWANIA

Muzeum Treblinka składa podziękowania Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku oraz Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie za udostępnienie zdjęć artystów oraz materiałów archiwalnych i bibliotecznych związanych z upamiętnieniem w Treblince.

Autorka dziękuje pracownikom Muzeum Treblinka za konsultacje nad tekstem.

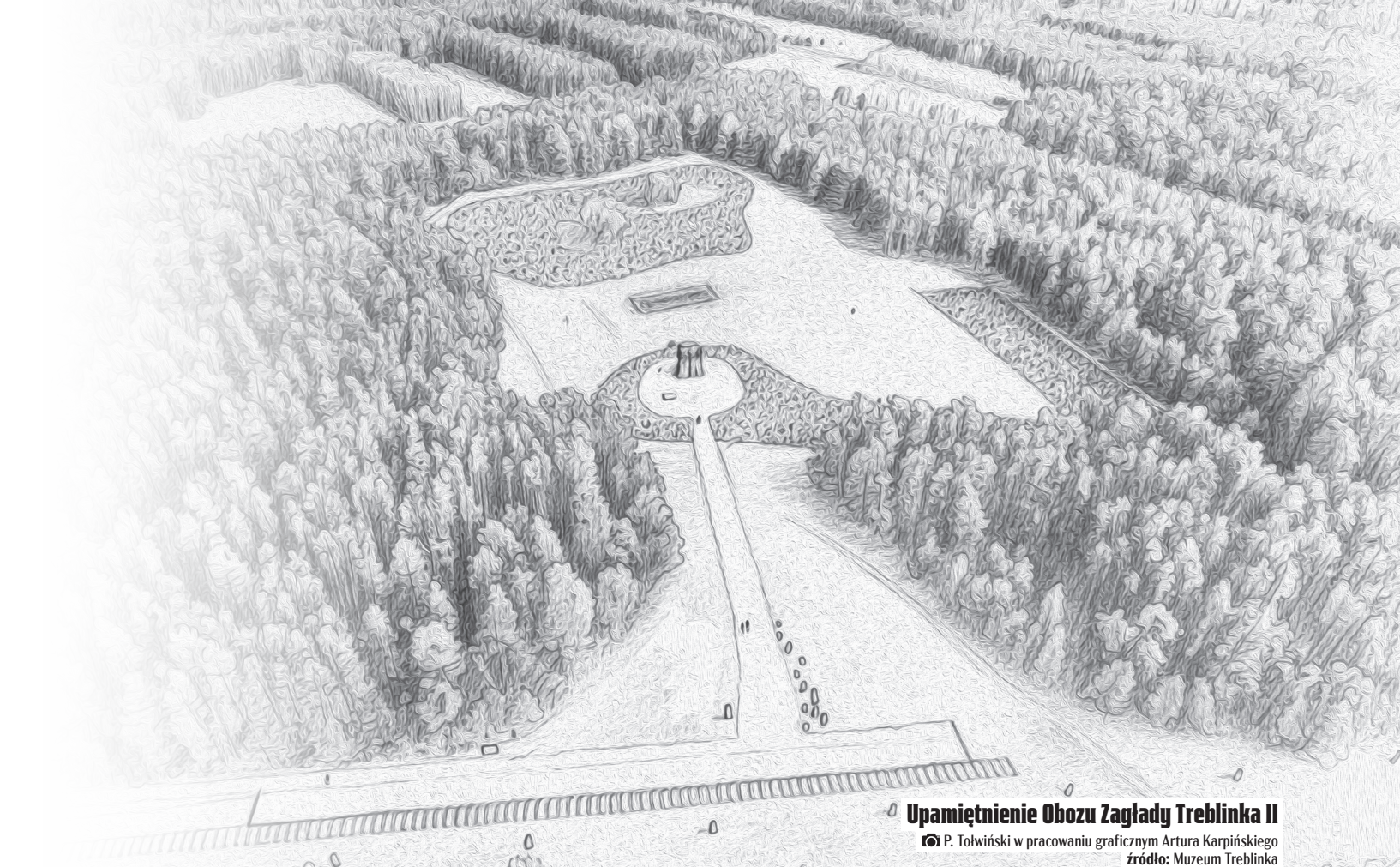

Upamiętnienie Obozu Zagłady Treblinka II

P. Tołwiński w pracowaniu graficznym Artura Karpińskiego
źródło: Muzeum Treblinka